

Folyóiratárak 2004

A folyóiratokban megtestesülő tudományos kommunikációs rendszerrel szemben már több mint egy évtizede lázadó könyvtárak 2003-ban szövetségesekre leltek néhány amerikai egyetem tanárai és vezetői körében. Az ún. *Big Deal* („nagy ajánlat” vagy „nagy üzlet”) ellenében visszatértek az évente megújítandó, értékalapú, cím szerinti előfizetésre, visszatartva az óriási kiterjedésű tartalmat kínáló csomagokat.

Ezzel még nincs vége a *Big Deal* korának, de a profit maximalizására törekvő modellnek komoly versennyel kell számolnia a tudományos kommunikáció piacán. A kihívást az *Open Access/Open Archives Initiative* (OAI) jelenti, amely az ingyenes hozzáférést kívánja biztosítani. A mozgalom meggyőződése, hogy a monopolisztikus árazás erősen korlátozza az információhoz való hozzáférést, s ezzel egy fontos közjót veszélyeztet. Az OAI meg akarja törni a tudományos, műszaki és orvostudományi (STM) kiadók fojtogató szorítását, s bár egyelőre vitatott gazdasági megalapozottsága, pozitív figyelmet keltett egyetemi körökben. Talán ez lesz az ellenszere az égbe törő folyóirat-előfizetési díjaknak. Biztató jel, hogy egy beruházás-elemző cég tanulmánya 2003-ban megállapította: a kereskedelmi kiadók magas profitot hozó gazdasági modellje kevésbé tartható fenn, mint a nyitott hozzáférést kínáló kiadóké.

A könyvtárosoknak azonban továbbra is meg kell küzdeniük a ma realitásaival: folyóirat-infláció, csökkenő költségvetés, zavaros árazási modellek, lemondások, az online hozzáférésre való törekvés, a monográfiák és folyóiratok beszerzése közötti egyensúly megbomlása.

Úgy látszik, hogy a könyvtárak átlépték a választóvonalat, s elfogadják a kizárólagosan online hozzáférést tudományos folyóirataik számára. Az EBSCO jelenti, hogy rendelései 40%-a online formátumokra (is) vonatkozik, kétszer annyi, mint három éve. Az online-ra való áttérés azonban nem igazolja a *Big Deal* „minél több, annál jobb” menta-

litását: ahogyan az egyetemi emberek átlátják annak következményeit, hogy a piacot csak néhány nagy kiadó tartja a markában, készebbek elfogadni kiadványaik lemondását, beleértve a *Big Deal* feladását is.

Körülbelül 50 000 tudományos folyóirat létezik, s fele online is hozzáférhető. Jól megkülönböztethető kiadói rétegek produkálják ezt a mennyiséget. Az Elsevier vezeti a mezőnyt 1800 címmel, s bonyolítja le az eladások 20–25%-át. Nagyon sikeresen működik kizárólag kereskedelmi alapokon, ami kiváltja az akadémiai körök haragját. Támadják, mert címeit nagy csomagokban árusítja, s mert túlzottan uralja a piacot.

Szorosan mögötte áll néhány igen erős kereskedelmi kiadó, amelyek néha a vezető stratégiáját másolják. Az összevont Springer/Kluwer 1350, a Taylor & Francis 800, a Blackwell 600, a Wiley 400, és a Lippincott 275 címet produkál. E „nagy fiúk” bonyolítják le a legnagyobb forgalmat, és alkalmazzák a legagresszívabb taktikákat.

A következő réteget az egyetemi és a kisebb kereskedelmi kiadók alkotják, valamint a különböző szakmai egyesületek kiadói. Az utolsó rétegbe világszerte a kisebb tudományos kiadók tartoznak, amelyek egy vagy néhány címet jelentetnek meg. Amikor a könyvtárosok szót emelnek a *Big Deal* ellen, éppen ezen kicsi, de gyakran nagyon jó kiadók érdekében teszik, amelyek könnyen kiszoríthatnak a piacról. Egyik kiútjuk az lehet, ha egymással szövetkezve kínálják kiadványaikat online is.

Minden tudományos kiadó állandó félelme, hogy nem vonz elégséges számú, jó minőségű cikket. Ennek pedig a hiteles és elismert szerkesztőség, valamint az előzetes lektorálás és elbírálás a feltétele. A nagy kereskedelmi kiadók elleni lázadás egyik jele éppen az lehet, hogy egyes szerkesztőbizottságok elhagyják őket, s a konkurenciához pártolnak.

Az ingyenes, nyilvános hozzáférés támogatása a célja a Public Library of Science nevű, támogatásokból működő, nonprofit szervezetnek. Legfontosabb publikációja a *PLOS Biology*, amely magas színvonalú és előzetesen lektorált kiadvány. A szerzők 1500 dollárt fizetnek cikkenként a publikálásért, ami azután mindenki számára ingyenesen hozzáférhető az interneten. Megjelenése után az első nyolc órában 500 000 látogatást regisztráltak.

Nyilvánvaló, hogy az OAI modell élénk vitát váltott ki a kiadók, de a kutatók körében is. A kérdés az, hogyan lehet 1500 dollárért produkálni egy cikket, hacsak nem a PLOS 9 milliós kezdő támogatásából, továbbá mi lesz a forrásokban nem oly gazdag tudományok szerzőivel. Angliában is vizsgálja a parlament, hogyan lehetne csökkenteni a tudományos folyóiratok magas költségeit, s néhány országban köz- és magánalapítványok kifejezték készségüket, hogy állják kutatóik publikálási költségeit (Ausztrália, Németország, Franciaország, Anglia, India, Magyarország, Görögország).

A lemondások, a Big Dealek iránt megnyilvánuló ellenérzés, az OAI lelkes nemzetközi fogadtatása a kiadókat is arra készteti, hogy adják fel szkepticizmusukat az OAI iránt, s tegyék lehetővé az ingyenes hozzáférést kiadványaikhoz, ha korlátozott formában és módon is.

Javítani kell a kiadók és a terjesztők közötti együttműködésen is, s javítani kell a köztük és a könyvtárak közötti kommunikáción, amelynek hiányosságai különösen szembetűnőek a rendelések idején. Nagy megrázkódtatást jelentett, amikor kiderült, hogy a RoweCom/Faxon folyóirat-ügynökség nem fizette ki a kiadóknak a könyvtáraktól beszedett előfizetési díjat. Az ügy bíróságra is került. Egyedül a Library of Congress félmillió dollárt vesztített, ami – ha az EBSCO és mások nem lépnek közbe – akár 3,5 millió is lehetett volna.

Mivel két éve gyengül a dollár a brit fonttal és az euróval szemben, drágulni fognak a nem amerikai folyóiratok; ez történt a múlt évben a humán (14,5%) és a társadalomtudományok (12,5%) terén. A nem amerikai tudományos folyóiratok árai azonban csak 9%-kal emelkedtek, mert itt a nagy kiadók védekezni tudtak a valutaárfolyamok változása ellen. A STM-kiadók azzal is próbálják megelőzni a lemondásokat, hogy megígérték az árak befagyasztását.

A cikk 9 részletező táblázatban érzékelteti a folyóiratok ármozgását. Az alábbiakban csak néhány jellemző vagy érdekes mozzanatot emelünk ki. (A ref.)

1. 2004-ben a folyóiratok átlagára a legmagasabb a kémia (2695 dollár) és a fizika (2543) terén volt. 1491 és 1048 dollár között mozgott az átlagár a mérnöki tudományok, a biológia, a technológia, a matematika és számítógéptudomány, élelméztudomány, geológia és botanika terén. Az egészségtudomány, általános tudomány, állattan, földrajz és mezőgazdaság átlagárai 975 és 714 dollár között mozogtak.
2. 2000 és 2004 között leginkább a politológia (59%), a szociológia (54%), a közgazdaság és pedagógia (49–49%) folyóiratainak átlagára emelkedett. A legkevésbé a művészeti és építészeti (26%), katonai (26%), antropológiai és állattani (31–31%) folyóiratoké.
3. A legdrágábbak a holland (2184 dollár) és az ír (2089) folyóiratok voltak. Az osztrák, német és angol folyóiratok átlagára meghaladta az 1000 dollárt. Az amerikai folyóiratok átlagára 630, a magyaroké 266 dollár volt. A sort Belgium (110), Tajvan (104) és Dél-Afrika (99) zárja.
4. 2000 és 2004 között az észak-amerikai folyóiratok átlagára 39%-kal emelkedett, az európaiaké 41%-kal, az ázsiaiaké 15%-kal.
5. 2000 és 2004 között az *Arts and Humanities Citation Index*ben található folyóiratok átlagára 36,7%-kal, a *Social Sciences Citation Index*ben lévőké 49,8%-kal, és a *Science Citation Index*ben feldolgozottaké 45,2%-kal nőtt. Az Amerikán kívüli folyóiratok átlagára ezen időszak alatt 50,2%-kal.
6. 2005-ben a folyóiratok átlagára várhatóan 12%-kal emelkedik a művészetek és humán tudományok terén, 11,4%-kal a társadalomtudományokban, és 8,9%-kal a természettudományokban.
7. A kisebb felsőoktatási könyvtárakban – alapul véve az EBSCOhost Academic Search Elite adatbázisát – mind az egyesült államokbeli, mind a rajta kívüli folyóiratok átlagára 13,1%-kal fog emelkedni.
8. Ugyancsak az Academic Search anyaga alapján 2000 és 2004 között a kisebb felsőoktatási könyvtárakban leginkább a biológiai (83%), egészségtudományi (81%), a botanikai (79%) és a hadtudományi (73%) folyóiratok ára növekedett. Előreláthatólag 12 és 14% között fognak emelkedni a 2005-ös előfizetési árak.
9. Az EBSCO általános jegyzéke alapján az iskolai és a kis könyvtárak számára az előfize-

tési díjak 2005-ben 6-7%-kal fognak növekedni. Esetükben az amerikai folyóiratok 2000 és 2004 között 19%-kal, az USA-n kívüliek 43%-kal emelték átlagos előfizetési díjaikat.

/ORSDEL, van Lee-BORN, Kathleen: Periodicals price survey 2004: closing in on open Access. <http://www.libraryjournal.com/index.asp?layout=articlePrint&articleID=CA408358/>

(Papp István)

Hosszú távú digitális archiválás: nemzetközi intézmények és szervezetek könyvtárorientált áttekintése

Bevezető

A digitális publikációk állandóan növekvő mennyiségével kapcsolatban *hosszú távú archiválásuk* (Langzeitarchivierung) az egyik legaktuálisabb, legérzékenyebb, leginkább erőforrás-igényes probléma. 2003-ban már konstatálni lehetett, hogy a fizikai adathordozókon (CD-ROM és DVD) megjelentetett digitális publikációk egyre növekvő számának, de sokkal inkább a világhálón közzétett publikációk még rohamosabban bővülő mennyisége miatt sürgősen választ kell találni arra a kérdésre, hogy hogyan lehet a kulturális hagyatéknak ezeket a formáit a későbbi generációk számára hosszú távon megtartani és hozzáférhetővé tenni.

A *digitális megőrzés* területét érintő kezdeményezéseket és munkákat eddig leginkább helyi vagy nemzeti szinten végezték. Az ez irányú erőfeszítéseket tekintve kiemelkednek a skandináv országok, Nagy-Britannia és Ausztrália. Emellett akadnak azért nemzetközi szintű projektek is, amelyeket a következőkben tekintünk át, csak olyan nemzetközi intézményeket és projekteket véve alapul, amelyek speciálisan a könyvtárakkal, de legalábbis a művelődés- és a tájékoztatásüggyel foglalkoznak.

A művelődés- és tájékoztatásügy világszerte

UNESCO

Az 1945-ben megalapított UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) az ENSZ egyik társszervezete, központja Párizsban van. Tagjai közt ez idő tájt 188 teljes jogú és 8 további állam található. A szervezet fő célja abban áll, hogy a művelődés, a tudományok, a kultúra és a tájékoztatás területén elősegítse a nemzetközi együttműködést.

2001 októberében fogadtak el egy határozatot *UNESCO resolution on the preservation of the digital heritage* (UNESCO-határozat a digitális örökség megőrzéséről) címmel, amelyben a digitális tájékoztatás problematikáján felül rávilágítanak arra a problémára is, miszerint a dokumentumok hosszú távú elérhetőségének biztosítása hosszú távú kötelezettségekkel is jár. Emlékeztetnek arra is, hogy a digitális örökség megővése érdekében irányelveket kell kidolgozni, illetve elő kell segíteni különféle, e témát érintő nemzetközi kampányokat. Elfogadták továbbá, hogy e határozat alapjául szolgáljon egy későbbi chartának, amely összefoglalja a digitális örökségvédelemmel kapcsolatos problémákat és teendőket, különösen hangsúlyozva a digitális információ szolgáltatóival történő szoros együttműködésnek, a normák kialakításának és a nyílt forráskódú szoftverek alkalmazásának a jelentőségét. A tervek szerint csatlóznak a chartához egy olyan dokumentumot, amely a technikai és gyakorlati problémákkal és megoldásokkal foglalkozna.

Az UNESCO erőfeszítései között megemlítendő még a *Memory of the world* (A világ emlékezete) címet viselő projekt, amely a világszerte dokumentált kulturális örökség megővésére irányul. Ez magába foglalja ugyan a digitális örökséget is, de annál jóval tovább terjed. Eddig 40 állam csatlakozott a projekthez, amelynek keretein belül létrehozzák a *Digicol* nevű adatbankot abból a célból, hogy világszerte összegyűjtsék a digitális formában dokumentált örökséget.

ICSTI

A szintén Párizsban székelő ICSTI-t (*International Council for Scientific and Technical Information*) 1984-ben alapították nemzetközi nonprofit szervezetként, és a műszaki-természettudományi tájékoztatással foglalkozó intézmények globális fórumaként határozták meg a szerepét. A 35 tag között